

แม่โพสพ : ทูนางสงฆ์กับความหมายที่เปลี่ยนไป

Mae Posop - the Goddess of Rice: Social Capital and the Changed Meaning

พญอม จันหิม

Payom Channim

บทคัดย่อ

แม่โพสพ หรือ แม่โภควดี เป็นนามที่หมายถึงเทวนารี คือเทพที่เป็นสัญลักษณ์ของข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักของชาวโลกส่วนใหญ่ โดยเฉพาะนามโภควดีนั้น มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่าระบบเศรษฐกิจก่อนช่วงชดเชย ดังนั้นแม่โพสพจึงมีลักษณะเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีสารัตถะแทรกแฝงอยู่ ซึ่งถ้าถอดความออกมา ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการทำนา และการบริหารจัดการข้าวเป็นอย่างดี ดังเช่น

1. การปลูกฝังความสำนึกให้เห็นคุณค่าของข้าว เพื่อให้ช่วยกันถนอมรักษา
 2. การกำหนดกระบวนการที่สมบูรณ์แบบในการสร้างผลผลิตข้าว
 3. การบริหารจัดการข้าว ตามวิธีภูมิปัญญาชาวบ้านที่ควรส่งเสริมเป็นทางเลือกนั้น ถ้าเป็นแนวทางที่ได้ผลก็อาจนำไปสู่ทางหลัก หรือเป็นนโยบายระดับชาติได้
- อนึ่ง ภูมิปัญญาชาวบ้านที่แทรกอยู่ในตำนานแม่โพสพนั้น เป็นต้นทุนทางสังคมที่สืบทอดมายาวนาน ซึ่งสามารถจะนำไปพัฒนาสังคมในด้านอื่นๆ ให้เจริญก้าวหน้าและยั่งยืนได้

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาชาวบ้าน แม่โพสพ ทูนางวังคม

Abstract

Mae Posop or Mae Pokawadi is the name of a goodness who symbolizes the rice, the main food of the world population. The meaning of the name Mae Pokawadi is clearly comparable to the definition of economic system.

The myth of Mae Posop is a folk wisdom with essential implication. This tacit knowledge, if properly articulated, will be useful to rice farming and managing. Examples include:

1. The implantation of rice awareness for its value and conservation;
2. The definition of a perfect process in rice production;
3. The rice managing by folk wisdom that is promoted as an alternative choice, if effectively executed, might be used as a principal option or a national policy.

The tacit knowledge in the myth of Mae Posop is a long standing social capital and may also be used for social development in other areas in a sustainable fashion.

Key word: Mae Posop

ความนำ

“มือข้าทั้งสิบนิ้ว ไหวบุญคุณท่านแล ออกมาแต่ประถม เกิดแม่โพสพ แม่เป็นทั้งปวง นมโกควดี กลายเป็นเหนียวเจ้า ทั้งร้อยเก้าชื้อ มีแต่ก่อนมา”	สอดขึ้นหว่างคิ้ว แม่โกควดี เลี้ยงลูกทั่วจบ เป็นรวงสมรม ท้องไร่นาเล่า มีในคัมภีร์	ตั้งเหนือเกตุ มีในคัมภีร์ เป็นด้วยน้ำนม ออกมาแต่ประถม มากมวลถั่วหนัก กล่าวไว้ทั้งนี้
---	---	---

วรรณกรรมข้างต้นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของบททำขวัญข้าว หรือเชิญขวัญ “แม่โพสพ” ที่ปรากฏอยู่ในสมุดข่อยจังหวัดสงขลา ซึ่งภาษาและลักษณะคำประพันธ์ ที่แต่งขึ้นเพื่อ

นำไปใช้ในพิธีกรรมบวงสรวงนั้น บ่งบอกชัดเจนว่า เป็นรูปแบบของชาวภาคใต้ที่บางท้องถิ่น เรียกแม่โพสพว่า “แม่โพสพ”

“แม่โคควด” ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมนี้ เป็นอีกนามหนึ่งของแม่โพสพ ซึ่งชวนให้คิดและนำไปสู่การวิเคราะห์ในแง่**มมบุคลาธิษฐาน... โภควดี** ถ้าแปลโดยพยัญชนะหรือแปลตรงตัวตามคำศัพท์ ก็แปลว่า “**รั้วแห่งทรัพย์**” แต่ถ้าแปลโดยอรรถหรือโดยนัย ก็อาจแปลให้ความหมายว่า “**ขอบเขตแห่งโภคทรัพย์**” หรือถ้าให้เข้ากับยุคสมัย ก็อาจให้ความหมายว่า “**กรอบแห่งเศรษฐกิจ**” หรือ “**ระบบเศรษฐกิจ**” (Economic Sytem) ก็น่าจะพอรับฟังได้โดยอนุโลม ทั้งนี้ เพราะแม่โพสพ หรือแม่โคควด อันหมายถึง “ข้าว” นั้น โบราณถือว่าเป็นภาพรวมเศรษฐกิจของชาติเลยทีเดียวเพราะชนชาติใดเกิดวิกฤตเศรษฐกิจก็จะเรียกกันว่า “**ข้าวยากหมากแพง**”

ข้อควรวิเคราะห์ก็คือ วรรณกรรมที่ใช้บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ถือเป็นพิธีกรรมนั้น เป็น**ภูมิปัญญาชาวบ้าน** และเป็น**ทูทางสังคม**ที่กำลังจะเสื่อมสิ้นไปเพราะไม่วิเคราะห์คิดค้นถึงคุณค่าที่แทรกแฝงอยู่ประจุกจกต่าง ดังเช่น วรรณกรรมบวงสรวงแม่โพสพ ที่มีลักษณะเป็นบริบทของข้าวและกระบวนการในการผลิตข้าว ซึ่งปรากฏอยู่ในรูปลักษณะของแม่โพสพหรือแม่โคควด อันเป็น“**กรอบ**” ที่เป็นรูปแบบ**อันลงตัว** หากจะคำนึงไปถึงกรอบที่ปรากฏในบริบทต่างๆ ของจารีตประเพณีนี้ ก็จะทำให้ผลผลิตข้าวเป็นไปอย่างพัฒนาและยั่งยืน ทั้งหมายถึงว่า ถ้าจะนำเอากระบวนการนี้ไปใช้เป็นกรอบหรือรูปแบบในการสร้างผลผลิตอย่างอื่น ก็จะได้ผลให้อย่างอื่นนั้น พัฒมายั่งยืนได้เช่นกัน

ปัจจุบันการผลิตหรือกระบวนการในการผลิตข้าว จะเป็นการผลิตอย่าง**หลากล้น** (Over Production) เป็นการผลิตเพื่อเน้นการส่งออก ที่หวังให้พอกพูนรายได้ จึงมีกระบวนการเร่งรัดโดยพลังเทคโนโลยี และกระบวนการแข่งขันช่วงชิงกันในการตลาด ผลที่ส่งออกมาจึงเป็นมูลค่า มากกว่า **คุณค่า** ทั้งเป็นวิกฤตมากกว่าโอกาสที่จะพัฒนาให้ยั่งยืน

ทูทางสังคมที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในกรณีต่างๆ ไปในปัจจุบัน ก็จะมีปัญหาในลักษณะเดียวกันกับภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับข้าว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ**น้ำ**ก็ไม่มี**กระบวนการแม่คงคา...ป่าไม้**ก็ไม่มี **กระบวนการเทพารักษ์** เป็นต้น

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ มีแนวคิดว่า ภูมิปัญญาจะเกิดหรือปฏิสนธิขึ้นมาลอยๆ แบบอุบัติขึ้นมาเองคงยากยิ่ง หากแต่ต้องมีปัจจัยเกื้อกูล ปัจจัยอันเป็นต้นทุนของภูมิปัญญาอย่างน้อยเกิดจากทุนทรัพย์ 2 อย่างได้แก่ (1) ทุนทรัพย์ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ และ (2) ทุนทรัพย์ที่เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม ในแต่ละสังคมหรือแต่ละชุมชน ความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติจะนำไปสู่ ความมีและความหลากหลายทางวัฒนธรรม แล้วความมีและความหลากหลายทางวัฒนธรรมจะนำไปสู่การปฏิสนธิเป็นภูมิปัญญาใหม่ ความหลากหลายของภูมิปัญญาใหม่ จะพัฒนาเป็นทฤษฎีและแผ่กระจายเป็น “องค์ความรู้” ของสังคมเกี่ยวโยงกันเช่นนี้ เป็นเหตุให้เกิดความหลากหลายทางภูมิปัญญาและทางเลือก

ภูมิปัญญาใหม่ของชุมชนจึงเป็นนวัตกรรมชาวบ้าน ที่ถูกนำไปถือปฏิบัติกันในกลุ่มชน จนพัฒนาเป็นทฤษฎีชาวบ้านและตกผลึกเป็นศาสตร์ชาวบ้าน แล้วย้อนกลับให้ปฏิสนธิเป็นภูมิปัญญาใหม่ต่อไป (สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. 2547:59)

จากแนวคิดดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าต้นทุนที่เป็นภูมิปัญญาเกิดจากทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรมเป็นสำคัญ ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นนวัตกรรม ทั้งอาจลงตัวเป็นทฤษฎีชาวบ้านได้ ฉะนั้น กรณีศึกษาจะต้องทำพร้อมๆ กันไป คือศึกษาธรรมชาติอย่างเข้าถึงแบบใช้ภูมิปัญญาเป็นปัจจัย แล้วนำเอาวัฒนธรรมเข้ามาเชื่อมโยง ซึ่งการศึกษาในลักษณะดังนี้ จะแตกต่างไปจากกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ล้วนๆ เพราะวิทยาศาสตร์นั้นจะศึกษาเพียงครั้งเดียว คือ ส่วนที่เป็น *กายภาพ* แต่การศึกษาตามกระบวนการทางวัฒนธรรมจะลงลึกไปถึง *จิตภาพ* ด้วย ตัวอย่าง เช่น ศึกษาเรื่องข้าวในวิทยาศาสตร์ ก็คงศึกษาในกรณีของดิน ปุ๋ย น้ำ วัชพืช ตลอดจนแมลงที่จะมาทำลายข้าวกล้า เป็นต้น แต่ถ้าศึกษาในแง่วัฒนธรรมก็จะต้องลงลึกไปถึงคุณค่าของข้าวในแง่มุมต่างๆ ดังเช่น ปลูกฝังจิตสำนึกในการผลิตที่จะต้องอยู่ในกรอบของความเอื้ออาทรต่อกัน หรือปลูกฝังจิตสำนึกในการบริโภคที่ต้องอยู่ในกรอบของความพอเพียง เป็นต้น ซึ่งบางกรณีอาจลงลึกไปถึงการสร้างสัญลักษณ์ในรูปแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์คล้ายเป็นกุศโลบาย เพื่อให้ตระหนักสำนึกอย่างยั่งยืนอีกด้วย

หนังสือเรื่อง *การเลี้ยงสัตว์ของพระเจ้า* ได้ให้คำนิยามของการเรียนรู้ไว้ว่า “*การเรียนรู้ที่ประเสริฐคือการเรียนรู้จากธรรมชาติและจากชีวิตจริงแท้*” (พญอม จันนิม).

2538 : 18) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ทั้งสัมพันธ์กับที่ **“ลูงยงค์”** หรือ นาย ประยงค์ รณรงค์ ปราชญ์ชาวบ้านชาวนครศรีธรรมราช ที่มีคติในการทำงานว่า **“ทำทุกอย่างให้เป็นธรรมชาติให้มากที่สุดเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติจริง”** (มติชน: รายวัน, 18 พฤษภาคม 2548)

เหล่านี้ล้วนเป็นแนวคิดว่าการศึกษาที่ถูกต้อง จะต้องเรียนรู้ธรรมชาติควบคู่กันไป กับวิถีชีวิตในแง่วัฒนธรรมด้วย จึงจะนับว่าเป็นการศึกษาที่ประเสริฐและสมบูรณ์

ความเป็นมาและการสร้างความสำนึกในคุณค่า

ข่าว : สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้แม่โพสพเป็นสัญลักษณ์

การให้ความสำคัญต่อข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของชาวเอเชีย นั้น ที่สืบค้นได้ มีปรากฏมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล **ในพุทธประวัติจากพระโอษฐ์** มีข้อความตอนหนึ่งอันบ่งบอกถึงพระพุทธรูปที่ทรงตรัสถึงกระบวนการแรกนาที่เป็นปัจจัยนำไปสู่การตรัสรู้ว่า

“ราชกุมาร! ความระลึกอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เอกก็เรายังจำได้อยู่ เมื่องานแรกนาแห่งบิดา เราทั้ง ๓ ร่วมไม้หัวว่ามีเงาเย็นสนิท มีใจสงบแล้วจากกรรมและอกุศลกรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานมีวิตกวิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่ ชะรอยนั้นจักเป็นทางแห่งการตรัสรู้บ้าง ดังนี้ ราชกุมาร! วิทยญาณอันแล่นไปตามความระลึก ได้มีแล้วแก่เราว่า นี้แล แน่แล้วหนทางแห่งการตรัสรู้” (พุทธทาสภิกขุ. 2549: 68)

คำว่า **แรกนานั้น** ในหนังสือพุทธประวัติหลายฉบับ ใช้นำ **พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ** อันเป็นที่มาของพระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นองค์ประธานนำไปสู่การเบิกฤกษ์ฤกษ์ทำนาของเกษตรกรชาวนาทั่วประเทศ ที่ถือว่าเป็นการให้ความสำคัญต่อข้าวเป็นอย่างสูงตามจารีตประเพณีที่สืบสานกันมา

ในพุทธประวัติกล่าวถึงพระนามของพระพุทธรูปบิดาและพระอนุชา 5 พระองค์ คือ **พระเจ้าสุทโธทนะ เจ้าชายสุกโกทนะ เจ้าชายอมิโตทนะ เจ้าชายโธโตทนะ และเจ้าชาย ฆนิตโตทนะ** (พระเทพวิสุทธิญาณ. 2539: 7) ซึ่งทุกพระนามสนธิด้วยคำว่า **“โธทนะ”** ที่แปลว่า **“ข้าวสุก”** อันแสดงให้เห็นชัดว่าในครั้งพุทธกาล ชาวชมพูทวีปให้

ความสำคัญต่อข้าวไว้มาก แม้พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ก็ทรงใช้ความหมายของข้าวมาเป็นมงคลนาม

อูร์คินท์ วิริยะบุรณะ ให้ข้อเท็จจริงว่าการแรกนานั้น พระเจ้าแผ่นดินจีนได้ทรงให้ทำเป็นธรรมเนียมมาแต่โบราณ โดยอ้างอิงข้อความจากพระราชพิธีสิบสองเดือนอันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า “การแรกนาที่ต้องเป็นธุระของผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ เช่นในประเทศจีนเมื่อสี่พันปีมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงลงไถนาเองเป็นคราวแรก การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงลงทำนาเองนี้ก็เพื่อจะให้ราษฎรได้เห็นตัวอย่างว่า แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินก็ยังทรงทำนา” (อูร์คินท์ วิริยะบุรณะ. 2507: 349) แสดงว่าวัฒนธรรมของชาวจีนก็ได้ให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมแรกนามายาวนานแล้วเช่นกัน

อูร์คินท์ วิริยะบุรณะ ยังได้กล่าวไว้ในหนังสือที่อ้างอิงข้างต้นอีกว่าสำหรับประเทศไทยนั้น มีหลักฐานบ่งชี้ว่าไม่มีพิธีกรรมให้ความสำคัญต่อข้าวหรือการแรกนา ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ตลอดถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตามลำดับ คือ ในสมัยสุโขทัยมีข้อความปรากฏในหนังสือ **“นพมาศ”** ความว่า “ครั้นถึงเดือน 6 เป็นการนักษัตรฤกษ์ในพระราชพิธีไพศาวะจรตพระนั่งคัล จึงพระครูพราหมณ์พรหมพรตพิธี ศรีบรมหงส์ ก็ประชุมพราหมณ์ ผูกพรตอัญเชิญเทวรูปเข้าสู่โรงพิธี อันแวดล้อมด้วยราชวัติฉัตรธง ณ ท้องทุ่งละหานหลวง หน้าพระตำหนักห้าง ครั้นถึงกำหนดวันอุตมฤกษ์วันอาทิตย์เป็นวันสำหรับกระทำการแรกนาขวัญ”

ในสมัยอยุธยา ปรากฏข้อความใน**กฎมณเฑียรบาล**ว่า เดือน 1 พระราชพิธีไพศาวะจรตพระนั่งคัล เจ้าพระยาจันทกุมาร ถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ หอพระทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระแสงอาญาสิทธิ์ ให้พระยาพลเทพฯ ถวายบังคมรับอาญาสิทธิ์ ทรงพระกรุณาลดพระบรมเดชมิให้ไขหน้าละออง มิได้ตรัสคดีถ้อยความ มิได้เบิกลูกขุน มิได้เสด็จออก ส่วนเจ้าพระยาจันทกุมารมีเกยข้างหน้าพุทธราวาส ขัดแห่ขึ้นข้างแต่นั้นให้สมโภช 3 วัน ลูกขุนห้าหมื่นพันนา นาร้อย นามื่น เข้าเฝ้าตามกระบวน และในสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏอยู่ในหนังสือ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ว่าการ

แรกนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ได้ทำเสมอมามิได้ขาด ถือว่าเป็นตำแหน่งของเจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตรซึ่งคู่กันกับพิธียี่นชิงข้าว คือ แรกนาคด้วย ยี่นชิงข้าวด้วยคนเดียวกัน ไม่ได้ผลัดเปลี่ยนคนอื่นเลย ครั้นต่อมาภายหลังเจ้าพระยาพลเทพป่วย จึงได้เปลี่ยนให้คนอื่นแทนบ้าง และมักจะบ่นกันว่าแรกนาขวัญแล้วถูกยี่นชิงข้าวด้วยเงินหลวงที่พระราชทานไม่พอต่อ จึงได้ไปตกอยู่ที่พิธีละคน การพระราชทานพิธีจรดพระนังคัลแต่ก่อนนี้ มีแต่พิธีพราหมณ์ไม่มีพิธีสงฆ์ ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเห็นควรมีพิธีสงฆ์ในพระราชพิธีต่าง ๆ จึงได้โปรดให้เพิ่มพิธีสงฆ์เข้าในพระราชพิธีจรดพระนังคัลด้วย

สำหรับในภาคใต้ นั้น นักโบราณคดีบางส่วนตั้งข้อสมมุติฐานว่า น่าจะมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนามาพร้อมกับสุโขทัย หรืออาจจะนานกว่านั้น แต่ก็ยังค้นหาหลักฐานชัดเจนไม่ได้ ที่มีข้อมูลชัดเจน ก็คือ มีพิธีแรกนามาก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแน่นอน...ตั้งที่ทองคำ พันนทีให้ข้อมูลไว้ว่า “ในเวลาต่อมาพระราชพิธีแรกนา ก็จัดให้มีขึ้นอีกหลายครั้ง ในที่หลายแห่ง แม้แต่ต่างจังหวัดก็โปรดให้มีพิธีแรกนาหลวงขึ้น แล้วพระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร เช่น เมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการแรกนาที่ทุ่งสัมปอญ ครั้งหนึ่ง แล้วยังโปรดให้มีการแรกนาขึ้น ที่กรุงเก่าที่เพชรบุรี คือที่เขาเทพพนมขวด”

เมืองที่มีการแรกนามาแต่เดิม ไม่ใช่หลวงพระราชทานนั้น มีอยู่ 3 เมือง คือ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองไชยา และเมืองสุพรรณบุรี เพราะเมืองเหล่านี้มีพราหมณ์ประจำคอยประกอบพิธีอยู่แล้ว” (ทองคำ พันนที. 2536:76)

ก็ชัดเจนว่าในภาคใต้ นั้น ได้มีการแรกนามาตั้งแต่ตั้งเดิมแล้วที่นครศรีธรรมราชและไชยา แต่ไม่มีหลักฐานว่าเมื่อไรดังกล่าวแล้วซึ่งเป็นกรณีศึกษาที่จะต้องค้นหาร่องรอยกันไป

ในวิถีชีวิตของชาวนาไทยได้ให้ความสำคัญต่อข้าวในเชิงบุคคลาธิษฐาน คือกำหนดสัญลักษณ์ให้เป็นเทพเจ้าผู้หญิง หรือเป็นเทวนารี หรือบางทีก็เรียกตามแนวนิยมในปัจจุบันว่า เทพีแห่งข้าวก็มีแล้วเรียกขานนามของสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์นี้หลายนามด้วยกัน

แต่ที่เรียกขานกันมากที่สุดก็คือ **แม่โพสพ** ซึ่งเป็นความศรัทธาแนวเดียวกับ**แม่ธรณี** ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ**ดิน** และ**แม่คงคา** ที่เป็นสัญลักษณ์ของ**น้ำ**

ตำนานแม่โพสพ: การแทรกแฝงอุปเท่ห์ที่ต้องนำไปสู่การปฏิบัติ

ตำนานแม่โพสพมีกล่าวไว้หลายแหล่ง ทั้งที่เป็นมุขปาฐะและที่เป็นลายลักษณ์ แต่ที่จะยกมาโดยสังเขป ได้สรุปมาจากสมุดข่อยบางส่วนผสมผสานกับบันทึกมาจากมุขปาฐะของหม่อมท่าขวัญชาวทั้งจากในท้องถิ่นนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี และกระบี่ ที่พญอมจันนี่ม รวบรวมและปริวรรตไว้ ซึ่งจะยกมาบางส่วนพร้อมวิเคราะห์ในเชิงสารัตถะ ดังนี้

“จกกล่าวกำเนิด	ขวัญข้าวเกิดแก่ชนา
กล่าวไว้ให้พิจหนา	เป็นตำราแต่บุหราน
เมื่อครั้งศาสนา	พระกัศปล่วงแล้วนาน
ได้ตรัสรู้ญาณ	เที่ยวโปรดสัตว์ทั่วสากล
เมื่อพระผู้เป็นเจ้า	เสด็จเข้าในเขตพนา
เทวดาถ้วนทุกคน	อีกครุชานาคสุบรรณ
พระอินทร์และพระพรหม	อีกพระเพชฌัญชรณ
เทเวศถ้วนทุกชั้น	อีกมนุษย์ทั้งหญิงชาย
ทั้งพระมาตุลี	พระโพสพผู้เรืองฉาย
นั่งเฝ้าอยู่เรียงราย	เต็มพร้อมกันในเขตพนา
เมื่อคราจะเกิดเหตุ	เป็นอาเพศเข้าใจดล
มนุษย์และฝูงคน	จึงผู้หนึ่งซึ่งเป็นใหญ่
ร้องขึ้นในท่ามกลาง	ชุมนุมว่าเราไนไชรั
บุคคลผู้ใดใด	ทั้งหญิงชายและเทวัน
ว่าพระของเราไน	ไม่มีใครจะเทียมทัน
เป็นใหญ่ในภูม้น	ตรัสรู้ทันทุกด้านหนา
วันนั้นพระโพสพ	เพชฌัญชรณกันทั้งสองรา
กล่าววามนุสสา	ไม่ออกชื่อสองเราไน

เราได้อยู่รักษา
 คุณเราลั่นเกศี
 มนุษย์ทำนาไร่
 ไม่ทำตามศรัทธา
 ไม่ค่อยข่งใจนึ่ง
 ไม่เห็นคุณไม่เกรงขาม
 มนุษย์ไม่ล่ำลึก
 อย่าเลยเราสองรา
 จะดูขามนุษย์
 คิดแล้วจรดล
 ที่เขาซื้อเจ็ดชั้น
 ทรงปลากรายพรายแพรว
 จึงฝูงชนทั้งหลาย
 ไม่มีเม็ดนาเป็นหวง
 ข้าวเก่าก็หมดไป
 ที่นั่นในโลกา
 ไม่มีทรัพย์เป็นเงินทอง
 ไปแลกข้าวแบ่งปัน
 อดอยากทุกเรือนเหี่ยว
 ชูดม่นหัวกลอยมา
 ผู้มีตักยกไร่
 ทั้งเมืองสนลະวน
 ตาผ้าขาวและนางชี
 เป็นทุกข์ทั่วแผ่นดิน
 ผู้คนจึงอดตาย

ในศาสนาพระชินสีห์
 ไม่มีที่จะอุปประมา
 ก็ไม่มีใครจะนำพา
 ทั้งฤกษ์ผาพาทูทาม
 ไม่นึกถึงตลอดทยาม
 ไม่ทำตามแต่ก่อนมา
 นึกคุณเราบ้างเหลยหนา
 จะหนีไปให้พ้นคน
 ได้สิ่งใดมาเลี้ยงตน
 สู้แม่ น้ำซื้อเจ็ดแถว
 สีทันดรสินธรวแห
 ห่างไกลคนชนทั้งปวง
 ทำนาไรมีแต่รวง
 คนทั้งปวงแสนเวทนา
 ข้าวใหม่ก็ไม่มีมา
 ข้าวแล้งลงเป็นอัศจรรย์
 ทรัพย์ข้าวของนับร้อยพัน
 ก็ไม่มีจะแลกหา
 บ้างก็เข้าไปสู่ป่า
 กินต่างข้าวทุกเชื้อญทน
 ขอทานไปทุกแห่งหน
 ล้มตายกลาดอยู่กลางดิน
 เถรเถรตายไปเปลื้องสิ้น
 โลกไกลสิ้นบัดเดียวใจ
 ก็ฉิบหายม้วยบรรพหลัย

ร้อนเราเหมือนเผาไฟ

ปางนั้นพระสรรเพช

ตรัสแจ้งแก่ชนา

กับด้วยเพชฌนนท์

เพราะว่าวันนั้นไซ้

ว่าเรานี้ประเสริฐ

คุณเขาท่านทำเมิน

บัดนั้นหมู่อัจฉ

รู้แจ้งในปัญญา

จึงมีพุทธฎีกา

ให้ท่านเร่งรีบไป

บัดนั้นพระมาตุลี

แทบบาทจึงผาดผัน

ชั้นใต้และชั้นบน

ทุกห้วยเขาคีรี

เพราะเหตุพระไพสพ

มาตุลิกี้เห็นจน

จึงถามปลาฉลาด

ได้พบเห็นท่านแลหนา

มาตุลิจึงกล่าวว่

เชิญแม่จากเขาหลวง

ปลาฉลาดรับฉับพลัน

ผ่านเขาเจ็ดชั้นมี

ครั้นถึงพระไพสพ

เหมือนมาตุลีสอน

เกิดทั่วไปในโลกา

จึงเสด็จพุทธฎีกา

พระไพสพเขาน้อยใจ

ทั้งสองนี้เขาหนีไป

ท่านร้องกล่าวคำสรรเสริญ

อันล้ำเลิศในแผ่นดิน

เหมือนดังกลบลบคุณา

พึงยุบลพระศาสดา

ทูลกรณุนำฉันใด

เรียกพระมาตุลีไ

เชิญพระไพสพมาพลัน

อัญชลีภควัน

เร่งเที่ยวหาด้วยฤทธิ์

ในไพรสณฑ์แลพงพี

มิได้พบประสพผล

ก็แก่งกลบด้วยฤทธิ์ดล

เร่งเที่ยวถามสัตว์นานา

ที่เป็นปราชญ์ในหมู่ปลา

ท่านอยู่ในภูเขาหลวง

ท่านอาสาชนทั้งปวง

ด้วยคำตรัสพระชินสีห์

ว่าแยกชั้นชลธิ

แม่น้ำกันเจ็ดชั้นจร

ค่อยน้อมนบกกล่าวโอนอ่อน

แม่ไพสพก็แจ้งใจ

เพราะพุทธโองการ	จะตัดทานทุกสิ่งไป
ก็เกรงพระจอมไตร	จึงช่วยให้ด้วยเมตตา
ปลิดข้าวออกเป็นเจ็ด	เจ็ดเมล็ดโดยอุปมา
ข้าวเหนียวเจ็ดเมล็ดหนา	ข้าวเจ้าเจ็ดเมล็ดขวัญ
ให้แก่ปลาจลลาละห์	บอกอุปเท่ห์ทุกทุกอัน
ปลาคาบขำห้วงมหรณพ์	มาให้พระมาตุลี
นำมากราบพระบาทา	แจ้งกิจจาพระชินสีห์
ทรงแจ้งตามวิถี	ทำทันทีในเจ็ดวัน
รวงข้าวดุกเก่าเดือน	เมล็ดเหมือนเป็นข้าวขวัญ
ทรงสอนให้แบ่งปัน	ช่วยโยดยานเครื่อว่านางค์
ทำข้าวสารถวายวัดวา	อย่ากินก่อนถวายสงฆ์
ถือให้ได้อย่าทะนง	แม่โพสพให้สาบาน
วันศุกร์เริ่มแรกนา	เชิญขวัญมาเป็นอัครรรย์
ได้ขวัญข้าวต้องมียันต์	ถือให้ได้อย่าพลั้งเลย”

วรรณกรรมที่เป็นตำนานส่วนนี้ให้ข้อคิดทั่วไปคล้ายเป็นจิตวิทยาชุมชนที่ให้กรณีศึกษาว่าการให้ความสำคัญต่อบุคคลที่มีประโยชน์นั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก **แม้จะมีบุคคลที่สังคมยอมรับให้อยู่ในสภาวะที่สูงยิ่ง ก็ไม่ควรละเลยบุคคลอีกส่วนหนึ่งที่สังคมจะขาดเสียมิได้ เช่นกัน**

ในแง่ของพืชพันธุ์ธัญญาหารนั้นก็เช่นกันการให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์เพียงด้านเดียวอาจนำไปสู่ปัญหาได้ เช่น การปลูกพืชเชิงเดี่ยวแล้วละเลยการ**สมรม**ก็เป็นปัญหาต่อระบบนิเวศที่ยิ่งจะทวีมากขึ้นในปัจจุบัน

อนึ่ง การไม่สำนึกนำพาต่อกระบวนการที่เป็นจารีตของการทำนา ทั้งยังมีทำที่ดูถูกดูแคลน หันหลังให้ภูมิปัญญาดั้งเดิม พลิกผันมาใช้กระบวนการที่รัดเร่ง ดังเช่นการปลูกข้าวหวังผลผลิตเร็ว แต่เสื่อมคุณภาพ เป็นต้น จะทำให้เกิดผลนำไปสู่การเสื่อมสิ้นของข้าว ที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “วิกฤตข้าวทั้งระบบ” ซึ่งเมื่อข้าวอันเป็นอาหารหลัก

ของโลกส่วนใหญ่เกิดวิกฤตหรือเกิด “ข้าวแล้ง” ดังในตำนานแม่โพสพกล่าวไว้ ก็เกิด ทุพภิกขภัย ล้มตายกัน ทุกหย่อมหญ้าสาธารณชน เข้าทำนอง “ไม่ล่ำลิกนึกคุณเราบ้าง เหลยหนา” ก็ต้องพบกับ “ผู้คนจึงอดตาย ก็ฉิบหายม้วยบรรลัย” ซึ่งถ้าไม่สำนึกก็ อาจเป็นดังนี้ในเวลาไม่นาน

จากตำนานดังกล่าวทำให้ชาวนาต้องทำนาไปตามกระบวนกรรมที่แม่โพสพแนะนำไว้ ซึ่งได้วิวัฒนาการมาจวบปัจจุบัน พอจะสรุปไว้แต่เพียงบางประการ ที่เห็นว่าสำคัญ และนำไปสู่การวิเคราะห์ในแนวสาร์ตต่อไป คือ

1. ผลผลิตต้องมีการให้ทาน ก็คือหลักของการเอื้ออาทรที่มีอยู่ในหลักธรรม **สังคหัตถุ** ซึ่งในประเด็นนี้ จะปฏิบัติชัดเจนมากในสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะนอกจาก พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ที่เป็นพิธีพราหมณ์ล้วนๆ แล้ว ยังมีพระราชพิธี พิษมงคล ที่เป็นพิธีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ รับพระราชทานฉันทมอยด้วย ทั้ง เมล็ดข้าวที่หว่านแรกนาก็เปิดโอกาสให้ประชาชนที่ร่วมในพิธีเก็บไปเป็นประโยชน์ได้

2. ต้องดูกาลเทศะในการแรกนาหรือเริ่มฤดูกาลทำนาที่จะต้องเป็นฤกษ์ดีจริงๆ ที่สำคัญคือ **ฤกษ์แห่งความพร้อม** โดยให้ถือ **ศุกรฤกษ์** หรือฤกษ์วันศุกร์ ที่หมายถึง ฤกษ์แห่งความเป็นระบบและเป็นระเบียบที่สมบูรณ์ เพราะพระศุกร์คือเทพเจ้าแห่งความเป็นระเบียบเรียบร้อย

3. ต้องฝึก **“ขวัญ”** หรือสิ่งมีค่าสูงสุดไว้กับข้าวไม่ให้ผิดพลาดและหลงลืม คือ **“ได้ขวัญข้าวต้องมียันต์ถือให้ได้อย่างปลั่งเลย”** นั่นก็คือ ข้าวหล่นหายหรือรับประทาน ให้หลงเหลือ หรือทำให้ไร้คุณค่าแม้เพียงเม็ดเดียว ก็ต้องสำนึกว่า **“ขวัญข้าวเท่าหัวเรือ ขวัญเกลือเท่าหัวช้าง”**

4. ในตำนานแม่โพสพ จะกล่าวถึงเลข 7 หรือจำนวน 7 ไร่หลายแห่ง และจะ เหมือนกันทุกสำนวนตามที่ค้นพบ เช่น...เขา 7 ชั้น แม่น้ำ 7 ชั้น ข้าวเหนียว 7 เมล็ด ข้าวเจ้า 7 เมล็ด ให้ทำใน 7 วัน ตามตำนานที่อ้างอิงไว้ในเบื้องต้นว่า

ปลาฉลามรับฉับปล้น	วายแถกชั้นชลธี
ผ่านเขาเจ็ดชั้นมี	แม่น้ำกั้นเจ็ดชั้นจร

ครั้นถึงพระโพสพ	ค้อยน้อมนบกล่าวโอนอ่อน
เหมือนมาตุลีสอน	แม่โพสพก็แจ้งใจ
เพราะพุทธโองการ	จะตัดทานทุกสิ่งไป
ก็เกรงพระจอมไตร	จึงช่วยให้ด้วยเมตตา
ปลิดข้าวออกเป็นเจ็ด	เจ็ดเมล็ดโดยอุปมา
ข้าวเหนียวเจ็ดเมล็ดหนา	ข้าวเจ้าเจ็ดเมล็ดขวัญ
ให้แก่ปลาฉลามเลห์	บอกอุปเท่ห์ทุกทุกอัน
ปลาคาบขำห้วงมหรณพ์	มาให้พระมาตุลี
นำมากราบพระบาทา	แจ้งกิจจาพระชินสีห์
ทรงแจ้งตามวิถี	ทำทันทีในเจ็ดวัน

ความหมายของเลขเจ็ดเหล่านี้ วิเคราะห์ว่า น่าจะเป็นหลักการในการทำนา เพื่อนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์สูงสุด...ซึ่งหลักธรรมที่มีอยู่ 7 ประการนั้น มีอยู่หลายข้อ ดังเช่น อริยทรัพย์ 7 อัปปริหานิยธรรม 7 โภชณฺค์ 7 เป็นต้น...วิเคราะห์แล้ว เห็นว่าน่าจะมีโยงกันอยู่กับ “โภชณฺค์ 7” มากที่สุด เพราะโภชณฺค์เป็นหลักธรรมที่เป็น “กระบวนการ” ทั้งเป็นกระบวนการที่ทำให้พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ (โภชณฺค์ เป็นภาษาบาลี แปลว่า “องค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้”) อันได้แก่

1. สติ : ความระลึกได้ การทบทวน การกุ่มจิตไว้กับสิ่งเกี่ยวข้อง
2. ธรรมวิจย : การเพ่งสิ่งเหมาะสมมาใช้ประโยชน์
3. วิริยะ : ความกล้าก้าวไปข้างหน้าในทางที่ติงาม
4. ปีติ : ความซาบซึ้ง พู่ใจ
5. ปัสสัทธิ: ความผ่อนคลาย เบาสบาย ไม่เครียด
6. สมภาิ : ความแน่วแน่ในสิ่งที่กำหนด มั่นใจ ไม่ลังเล
7. อุเบกขา : การเพ่งพิจอย่างเป็นกลาง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งไม่เป็นสาระ

ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงภูมิปัญญา ชาวบ้านที่ใช้ดำเนินการทำนาก็พบว่าล้ากันอยู่กับกระบวนการโภชณฺค์อย่างน่าอัศจรรย์ อันพอจะสรุปถอดเป็นบทเรียนได้ กล่าวคือ

1. การทบทวน การกุ่มจิตไว้กับการทำอย่างไม่พลั้งเผลอ คือทุกปีต้องมีการแรกนา มีการผูกข้าว ทั้งบางปี นัดหมายทำร่วมกันเป็นพิธีใหญ่ หรือทำร่วมกันทั่วประเทศ เช่น พิธี “เชิญแม่โพสพคืนนา” เป็นต้น... เหล่านี้คือกระบวนการของ “สติ”

2. เมื่อทบทวนอย่างมีสติแล้ว ก็จะมองเห็นปัจจัย หรือข้อมูลบางประการที่จะต้องปรับเปลี่ยนพัฒนา ซึ่งอาจเนื่องมาจากสภาพทางกายภาพ เช่น ดิน น้ำ ฤดูกาล พันธุ์ข้าว... ที่อาจต้องปรับและพัฒนาให้เหมาะสม ซึ่งอาจรวมไปถึงประโยชน์ในการแลกเปลี่ยน หรือการตลาดด้วย ดังเช่น “ลุงยงค์” หรือนายประยงค์ รัตนรงค์ ได้ศึกษาพบข้อมูลว่า ราคาข้าวตกลงเกี่ยวละ 3,000 บาท ไม่คุ้มทุนผลิต ก็ปรับไปทำเป็นแป้งขนมจีนก็สามารถพัฒนาข้าวให้มีค่าโดย “ธรรมชาติ”

3. ชาวนาพันธุ์แท้ต้องขยัน “ลงนา” ทุกวันจนเกิดทักษะในการ “ทำนา” จนกระทั่งเกิดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาพื้นฐาน ประกอบกับศึกษาแนวทางใหม่ผสมผสานกัน ทำให้กล้าคิดกล้าทำ กล้าก้าวไปข้างหน้า ดังเช่นปราชญ์ชาวนาบางกลุ่มใช้ปุ๋ยชีวภาพโดยมั่นใจ ก็กล้าทำงานพิสูจน์ได้ว่า ข้าวที่เป็นผลผลิตจากปุ๋ยชีวภาพ แผลงจะทำลายไม่ได้ เป็นต้น และนี่คือกระบวนการโพชฌงค์ที่เรียกว่า “วิริยะ”

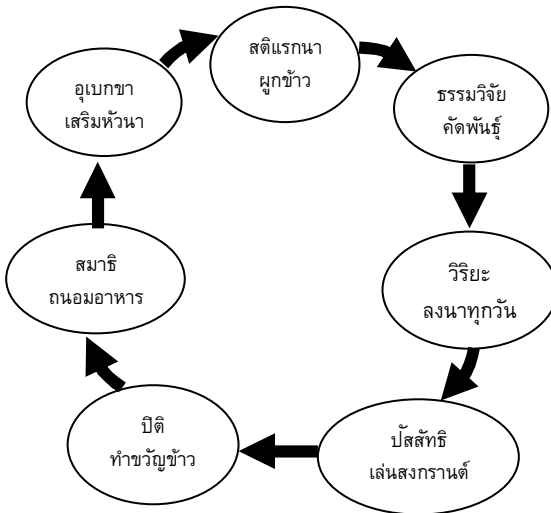
4. เมื่อความเพียรคือความกล้ามุ่งมั่นสัมฤทธิ์ผลชาวนาก็เกิดสุนทรีย์ซาบซึ่งฟูใจ ด้วยการ “ทำขวัญข้าว” อิมเอิบในผลงานที่เกิดผล(เกิดขวัญ) สูงสุดซึ่งก็คือลักษณะของ “ปิติ” นั้นเอง

5. การฉลองพืชพันธุ์ธัญญาหารจะเกิดขึ้นในระยะหลังจากทำขวัญข้าว ที่ปรากฏในรูปของเทศกาลสงกรานต์ อันเป็นการผ่อนคลาย เบาสบายหลังภารกิจแห่งชีวิตเสร็จสิ้นไประยะหนึ่ง ภูมิปัญญาชาวบ้านจะสร้างความเชื่อถือให้มนุษย์รู้จักเว้นระยะการทำงาน เพื่อฟื้นฟูสุขภาพในระยะเวลาที่เหมาะสมทั้งยังส่งผลไปถึงการฟื้นฟูธรรมชาติอีกด้วย... ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นกระบวนการที่เรียกว่า “ปีสัทธิ”

6. จากความ “ถึงพร้อม” หรือ “ลงตัว” ของกระบวนการทำงานจะทำให้เกิดความมั่นใจ แน่วแน่ และมั่นคงที่จะรักษาแนวทางให้ยั่งยืน การแปรรูปข้าวเพื่อถนอมอาหารเป็นข้าวตอก ข้าวเม่า พอง ลา...ด้วยความมั่นใจในภูมิปัญญา จะเป็นกระบวนการถัดมา ที่เรียกว่า “สมาธิ”

7. กระบวนการสุดท้ายของการทำนาตามกระบวนการโพชฌงค์ ก็คือการเพ่งพิจดูทุกอย่างในภาพรวมอย่างมีวิจารณ์ญาณ อันเนื่องจากมีภูมิปัญญาที่ตกลึกมายาวนาน โดยไม่หวั่นไหวกังวลต่ออุปสรรคใดๆ ที่แม้จะเกิดขึ้น ก็พร้อมจะแก้ไขได้โดยภูมิปัญญาที่มีอยู่ในสายเลือดและวิญญาณ ลักษณะดังกล่าวนี้คือกระบวนการของ “อุเบกขา” นั่นเองซึ่งในรูปแบบของกระบวนการนี้จะเห็นชาวนาพันธุ์แท้ลงนาแทบทุกวัน แม้จะไม่ใช่ฤดูทำนา อาจไปเสริม “หัวนา” (คันนา) หรืออื่นๆ ซึ่งโดยเจตนากรรมแล้วเพื่อสำรวจความพร้อมที่จะลงมือทำนาในฤดูกาลต่อไปเป็นประเด็นหลัก

โมเดลเชิงสัญลักษณ์กระบวนการโพชฌงค์

ผูกข้าว : ถนอมข้าวยามเก็บเกี่ยว

ผูกข้าว คือ พิธีกรรมเมื่อข้าวสุกเหลืองอร่ามไปทั่วทุ่ง หมายถึง โภคสมบัติของชาวนาพร้อมที่จะเก็บเกี่ยวเข้า หองข้าว ความหวังใยต่อชุมชนทรัพย์จึงนำไปสู่การทำพิธีผูกข้าว เพื่อไม่ให้ข้าวยับ หรือถูกแมลง นก หนู มากัดกินทำลาย เป็นต้น

ชาวนาที่เป็นชาวนาพันธุ์แท้เกือบทุกคนจะทำพิธีนี้ได้ เพราะใช้บทอัญเชิญแม่โพสพมาอยู่เป็นขวัญที่ไม่ยาวมากเหมือนทำขวัญข้าว ดังเช่น บทผูกข้าวบางตอนนี้

ชวน เพชรแก้ว รวบรวมมาจากตำราผูกข้าว ของ**ท้าวม เจริญพงษ์** ซึ่งเป็นผู้พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2495 ดังนี้ “ขวัญเอ๋ยแม่กูดอย่าไป ล่องลอยในเขาหัสกรรณ ชมเขาเพชรภูมุนั้น อีกทั้งคุณครุอิสินทร ขวัญแม่กูดอย่าไปชมนางกินรีและกินนร อย่าไปเล่นในสาครชมฝูงสัตว์และมัจฉา เชิญมาอยู่กลางห้อง อย่าเศร้าหมองโรยราใครเรียกขวัญแม่กูดอย่าลาใครมาหาแม่กูดอย่าไป”

ทั้งนี้ บางคนยังมีคาถากำกับการผูกข้าว ดังเช่น คาถาที่กลั่น ดงเหมือนเพชร ได้มาจากการสัมภาษณ์ **นิยม หาญชนะ** อดีตกำนันตำบลกระบี่น้อยอำเภอเมืองจังหวัดกระบี่ อันผสมผสานกันระหว่างภาษาไทยกับภาษาบาลี ซึ่งจะปริกรรมหลังอัญเชิญแม่โพสพมาอยู่เป็นขวัญ แล้วรวบรวมข้าวขวัญมาผูกเข้าด้วยกัน ดังนี้

อะเนมานัง	แม่กูดยังอยู่
หุนโล หุนโล	สวาหับย
หรืออีกบทหนึ่ง	
พุทริ่งสอดเชือก	โอมพระยานาคเจ้าเอ๋ย
เอาหางมาเคลียวรัด	มัดแม่กูดไว้
อย่าให้แม่กูดไปได้	โอมสิทธิสวาหับย

ในส่วนของภูมิปัญญาจากการผูกข้าว **ชวน เพชรแก้ว** ได้แสดงทัศนะว่า “แสดงถึงความสำนึกในบุญคุณต่อข้าว ในฐานะสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิต ที่มีคุณค่าอันยิ่งใหญ่ โดยการยกย่องว่าเป็นแม่ ความเชื่อและพฤติกรรมที่แสดงถึงความกตัญญูรู้คุณ ก่อให้เกิดความมั่นใจและเป็นการสร้างพลังชุมชนของผู้คนในสังคมเกษตรอีกทางหนึ่งด้วย”

อนึ่ง ภูมิปัญญาการผูกข้าวจะนำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างสูงส่ง คือถ้าข้าวในนาของครอบครัวใดทำท่าจะยับคือสุกงอมจนเก็บเกี่ยวไม่ทัน เพื่อนบ้านใกล้เคียงเป็นห่วงว่า แม่โพสพจะไม่มาอยู่เป็นขวัญ ก็นัดหมายกันมาเก็บเกี่ยวให้เสร็จทันการ พร้อมหอบหามทุกเกวียน ลากหนวน ไปจนถึงห้องข้าว โดยไม่ได้บอกกล่าวให้เจ้าของนาทราบล่วงหน้าเพื่อไม่ให้เป็นการระต่อการลี้ภัย จะคอยช้อปันมารับประทานกันเอง ขนบธรรมเนียมนี้เรียกกันว่า “ลักวาน” ซึ่งมีอยู่ในบางท้องถิ่นใน

จังหวัดนครศรีธรรมราช หลายคนที่ได้เคยพบเห็น กล่าวขวัญกันว่า เป็นจารีตของสังคมที่เป็นอุดมการณ์เหนืออุดมการณ์ ถ้าปัจจุบันก็คงต้องเรียกว่า สมานฉันท์เหนือสมานฉันท์ แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ทราบว่า ลักวาน ได้หายสาบสูญไปแล้ว เพราะขาดการสืบทอด ที่อาจนับเนื่องมาจากไม่มีพื้นฐานภูมิปัญญาของการผูกข้าวก็เป็นได้

ขวัญข้าว หรือแม่โพสพไม่อาจจะสถิตอยู่ได้โดยปราศจากวัฒนธรรม อันดีงาม การผูกข้าวที่ได้พบเห็นมา ที่นับว่าเป็นปัจจุบันที่สุดคือการผูกข้าวที่ ชวน เพชรแก้ว ได้จัดให้มีขึ้น ซึ่งข้าวที่ทำพิธีผูกข้าวก็คือข้าวในนาของท่านเองที่บ้านนาทราย ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2551 ซึ่งหมอบทำพิธีผูกข้าวก็เป็นคนในท้องถิ่นนั้น ชื่อ**นายคลิ่น แก้วสะอาด** อายุ 74 ปี และจากการได้พบเห็นมา ทำให้ได้ข้อคิดในเชิงสารัตถะบางประการดังเช่น

1. ทศนะของคนสมัยปัจจุบัน มักมองพิธีกรรมนี้เป็นเรื่องน่าขบขันและไร้สาระ ชวน เพชรแก้ว เล่าว่า เมื่อบอกให้ใครทราบถึงพิธีกรรมนี้ เขาจะแสดงท่าทีว่าเป็นเรื่องเหลือเชื่อที่คนซึ่งเป็นครูบาอาจารย์มาเสียเวลาดำเนินการทำพิธีดังกล่าว

อย่างไรก็ดี การที่ชวน เพชรแก้ว ได้เป็นผู้นำในการฟื้นฟูภูมิปัญญานี้มาใช้ พร้อมทั้งพาเยาวชนเข้าไปร่วมพิธีกรรมด้วยนั้น เท่ากับเป็นการสืบสานและต่อยอดภูมิปัญญาให้คงอยู่และพัฒนา ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มทุนทางสังคมที่กำลังจะเหือดแห้งให้คงอยู่อีกด้วย

2. รูปร่างของแม่โพสพที่นายคลิ่น แก้วสะอาด บอกว่าจะเปลี่ยนไปตามวันข้างขึ้นข้างแรม ซึ่งก็สอดคล้องกับตำนานแม่โพสพ ที่ค้นพบในสมุดข่อยตามที่อ้างอิงไว้ข้างต้นแล้วนั้น คือ

เดือนขึ้น 1 คำไชร	แปลงองค์ให้เป็นครุฑา
2 คำ แปลงเป็นปลา	3 คำมาเป็นขี้หนอน
ไปอยู่ถ้ำคูหา	ชมกินราในดงดอน
4 คำแปลงกายตอน	เป็นภควัมไชยบดี
5 คำนั้นเล่าหนา	ถัดกันมาเป็นนางธรรณี
“ผูกข้าวทำขวัญศรี”	วันเจ็ดวันคืนกหนา

6 คำเป็นพระพาย	ทำไม่ได้ร้ายนักหนา
7 คำนั้นเล่าหนา	แปลงกายเป็นชลี
ผูกข้าวแลทำขวัญ	เป็นชลีนั้นทำมีดี
8 คำเป็นกรงพาลี	ทรมเสียชีวิตให้บูชา
9 คำกล่าวโดยมี	แปลงกายเป็นกุมมา
ตกแต่งเครื่องบูชา	เหมือนทำขวัญกรงพาลี
10 คำแปลงกายเสร็จ	เป็นเพทยาธรมมีดี
11 คำจำเมริญศรี	เป็นบุรุษทรมเสียชีวิต
ได้กินเครื่องปวงนั้น	ทำข้าวขวัญแม่โฉมฉาย
12 คำทำไม่ได้	เป็นพระยาท้าวธานี
13 คำเป็นนางเอกนั้น	ให้ทำขวัญมีวันดี
14 คำเป็นนกร้ายราวี	15 คำเป็นมนุสสา
ขอหอมและแกงข้าว	ทั้งเหนียวเจ้าอย่าได้คลา
เครื่องปวงมาบูชา	ปลาหัวหางอย่างแต่ก่อน
แรมคำ 1 คำรบ	แม่ไพสพเป็นเด็กก่อน
เครื่องสังเหวยอย่างแต่ก่อน	คือน้ำหมอน้ำนมหวาน
2 คำเป็นนางขวัญอ่อนหนา	3 คำเป็นพระยานาคสถาน
4 คำไพสพท่าน	เป็นพระพายพัดไม่ดี
5 คำเป็นมนุษย์	บริสุทธ์จำเมริญศรี
6 คำเป็นนางดี	7 คำนี้เป็นอสุรกาย
ทำขวัญแม่ไม่ตี	ให้เกิดมีมีกสลาย
8 คำแม่แปลงกาย	เป็นพระยากรงพาลี
จะทำขวัญนั้นไม่ได้	คือมันร้ายไม่สู้ดี
9 คำ ยังเป็นพาลี	มิได้มีแปลงสถาน

10 คำเปลี่ยนแปลงร่าง วันแปลงเป็นนงคราญ	เป็นนางมนุษย์สุดสงสาร อย่าทำการไม่สุจริต
11 คำสำราญใจ เป็นนางข้างตัวงามดี	ทำขวัญไซร์เป็นสุจริต จำเมรัยสุทุกสถาน
12 คำเป็นพระยาไก่ ก็มีดีอย่าทำการ	ในนกสัตว์ได้ยรรจงจาน 13 คำเป็นโคจร
14 คำนั้นเล่าแปลก ลงไปใต้สาค	ได้ชำแมรกกแผ่นดินดอน อยู่ด้วยนาควารี
จักทำสิ่งใดได้	ขวัญข้าวไซร์ทำไม่ได้
15 คำ จำเมรัยศรี	ทรงผนวชบวชตัวตน

รูปร่างแม่โพสพที่เปลี่ยนไปตามวันข้างขึ้นข้างแรม

ขึ้นคำ

1. ครุฑ
2. ปลา
3. ชี้นอน (กินนร)
4. ภาควัม
5. นางธรณี
6. พระพาย
7. ชลี (ชนะ)
8. พาลี
9. ภูมมา (ภูมเทวดา)
10. เพทายธร (พิทายธร)
11. บุรุษ
12. พระมหากษัตริย์
13. นางกษัตริย์

แรมคำ

1. เด็กอ่อน
2. ผู้หญิง
3. พระยานาค
4. พระพาย
5. มนุษย์
6. ผู้หญิง
7. อสุรกาย
8. พาลี
9. ครองร่างเดิม
10. ผู้หญิง
11. ข้างพัง
12. พญาไก่
13. โค

14. นก

15. มนุษย์

14. ลงไปอยู่พิภพนาค

15. ถีบาวช

การเปลี่ยนรูปร่างของแม่โพสพที่เกือบเป็นประจำวันนั้น ต้องมีภูมิปัญญาที่แทรกเป็นอุปเท่ห์อยู่นั่นเอง ซึ่งอาจวิเคราะห์ในเชิงสารัตถะว่า ก่อนแม่โพสพจะมาสู่ขวัญนั้น สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ชนิดสามวันดี สี่วันร้าย บางวันเป็นเทวดา บางวันเป็นมนุษย์ บางวันเป็นสัตว์เดรัจฉาน บางวันอาจเป็นได้ถึงปีศาจจรูรกาย จึงพึงระมัดระวังและทะนุถนอมให้ทรงความเป็นขวัญอยู่โดยตลอด ซึ่งด้วยเหตุผลก็ต้องเป็นเช่นนั้น เพราะการทำนาแบบทิ้งขว้างดูตาย นาก็จะ“รั้ง” ง่ายๆ ฉะนั้นคนที่มีวัฒนธรรมในการทำนา จะต้อง ลงนาทุกวัน **เพื่อดูว่าวันใดขวัญแม่โพสพจะหวาดผวา แล้วหนีไปอยู่เสียที่แม่หัวเจ็ดแถวอีกหรือไม่**

ได้ไปเห็นทุ่งนาใน**มณฑลกว่างสี-ประเทศจีน** ที่เป็นทุ่งนาจริง ไม่มีที่ว่างสักตารางเมตรเดียว แม้กระทั่งในคูริมถนนก็ด้านาหมด และทุกทุ่งที่ผ่านไปจะมีคนมาดูแลแม่โพสพกันไม่ได้ขาด ก็พอจะหาคำตอบได้ว่า จะไม่มีที่ว่างให้ปีศาจจรูรกายในรูปของพิษภัยต่อข้าวมาก่อตัวสะสมเพื่อทำลายล้างอยู่ได้เลย

3. เครื่องบวงสรวงที่ใช้ในพิธีผูกข้าวที่จัดลงใน **ถาดขวัญ** นั้น พอจะนึกคิดด้วยสามัญสำนึกว่าเป็นของดาวหวานที่เป็นแบบไทยๆ ตามท้องถิ่น คงมุ่งความสะอาดในการจัดหาเป็นหลัก แต่เครื่องบวงสรวงที่เป็นไม้มงคลอันจะนำมาผูกมัดไว้กับ **หลักขวัญ** และ **ข้าวขวัญ** นั้น ทำให้มองเห็นภูมิปัญญาที่แทรกอยู่ค่อนข้างชัด ดังเช่น *กล้วย อ้อย กระจ่าง กุ้ง กุ้ง กุ้ง ชมพู่ ใบเงินใบทอง ไทร หัว ใถวาลัย ยอ เอื้อง ชุมเห็ด ข่อย มะขาม พุทธรักษา* เหล่านี้ล้วนเป็น **ไม้ชายนา** หรือ **ไม้ชายทุ่ง** ที่จำเป็นต้องอนุรักษ์เอาไว้ทั้งเพื่อความสมดุลของระบบนิเวศ ตลอดจนการให้ความร่มรื่น และการให้ออกซิเจนที่บริสุทธิ์สมบูรณ์แก่ชาวนาอีกด้วย **บริบทของขวัญข้าวนี้ จึงทรงพลังต่อสุขภาวะของชาวนาเป็นอย่างดีสูงในทุก ๆ ด้าน**

ทำขวัญข้าว : ภูมิปัญญาที่เป็นทุนทางสังคม

ทำขวัญข้าว ความหมายคือ ทำข้าวให้เป็นสิริมงคล ทำข้าวให้เป็นสิ่งงดงาม ที่สำคัญยิ่งไปกว่านี้ก็คือ ทำข้าวให้มีคุณค่าคุ้มกับที่เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตวิญญาณของคนเกือบทั้งโลก

จากการสัมภาษณ์ นายตริก ปลอดภัย ประชาชนชาวบ้านตำบลโคกยางอำเภอเหนือคลอง จังหวัดกระบี่ ซึ่งในอดีตที่ยังทำนาอยู่ในท้องถิ่นนี้ ได้เคยทำขวัญข้าวมาก่อน นายตริก ปลอดภัย เล่าให้ฟังว่าการทำขวัญข้าวจะทำเมื่อฤดูการเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นลง ชาวบ้านนำข้าวขึ้นเรือนข้าวแล้ว จึงเชิญหมอทำขวัญมาทำขวัญข้าวที่เรือนข้าว ซึ่งไม่มีอะไรซับซ้อนมากนัก มีถ้วยข้าวขวัญ อันประกอบด้วย ข้าว น้ำของควาหวานแบบไทยท้องถิ่นเช่นเดียวกับพิธีผูกข้าวพร้อมดอกไม้ ธูปเทียน และหมากพลู และที่ขาดไม่ได้ก็คือ ขันใส่น้ำมนต์ ที่ขอน้ำมนต์ในโบสถ์หรือวิหารมาจากวัด ทุกอย่างวางไว้บนผ้าขาว เบื้องหน้าหมอกทำขวัญ บนมุมหนึ่งของห้องข้าวนี้เอง หมอตั้ง โนม 3 จบ อัญเชิญเทวดาแล้วตามด้วยบทสวดทำขวัญซึ่งเป็นคำประพันธ์คล้ายกาพย์สุรางคนางค์ แต่ไม่เคร่งครัดในฉันทลักษณ์มากนัก

บททำขวัญข้าวอาจแตกต่างกันบ้างบางท้องถิ่น แต่ก็มีเนื้อหาหลักคือเริ่มด้วยบทสรรเสริญแม่โพสพ บทบรรยายพันธุ์ข้าวที่มีหลากหลายชนิด แล้วตามด้วยอัญเชิญมารับเครื่องสักการะ พร้อมเชิญขึ้นเรือนหรือห้องข้าว เพื่อเข้าสู่ขวัญ ซึ่งจะยกตัวอย่างบางส่วนมาบันทึกไว้ตามลำดับดังนี้

- 1 -

โอมศรีจำเริญศรี	วันนี้วันดี	เป็นศรีพญาวัน
แคล้วทั้งวันบอด	ปลอดภัยกัทินยมขันธุ์	ฤกษ์งามยามขัน
ลูกทำขวัญแม่โพสพ		
ทั้งพื้นพสุธา	แม่มีบุญญา	แม่รักษามาทั่วจบ
แม่เอื้อการุณย์	บุญคุณแม่โพสพ	รักษาทั่วจบ
ทั่วทุกทิศา		

แม่โพศรีแม่โพสพ
แม่จันทร์เทวี
สืบยำนว่านางค์

แม่พีนพิภพ
แม่ศรีโสภา

แม่ณฑดารา
ใต้เลี้ยงลูกมา

- 2 -

วันนี้ลูกยา
เชิญพระมารดา
ห้อมล้อมกันมา
นางแก้วนางทอง
นางขาวประดับหอม
ยายขอข้าวหยี

เชิญแม่เชิญมา
จากปลากรายทรง
ทองพูนพูนห้อง
ดอกพะยอมแมงดา

เชิญยาโฉมยง
ชักชวนญาติวงศ์
พวงหวายลูกปลา
พุดซ้อนโสภา

ดับเปิดทองบั้ง
¹สังเห็ดงาช้าง
ขอปริงขอปราง

ประโดลูกผึ้ง
หางม้าหลุมพี

พระรถเมรี
มหาไชยพันธุ์ดี

สีเมฆทองคำ
ข้าวเหมระนังลาย
บั้งป่าดอกจัน

ลูกพ้อคาตำ
ขี้ไถเขาขวาง

หางไหลสูงเลื้อยหาง
มูลิช้อนสำอาง

ดินนกกุงนางท้าวแซน
กะแจะเขาไชย
ขุนพนมสมศรี

แสงทองทองแหน
พุ่มไม้เชิญขวัญ

ข้าวเหนียวหัวมัน
สีหิงสาสวรรค์

ทุ่มพรดอกพรวัว
หน่วยเขี้ยวอดม่วง
ข้าวสร้อยสังวาล

ขอร่วงรวงยาว
ทองร่วงทองรี

นางช้อยสาลี
จุกเทียมลูกหยี

ข้าวช่อรวงดำ
ขอไผ่ไข่มด

นางค้อมหอมฉ่ำ
อุหลันสดเบ่งบาน

ข้าวเหนียวหอมหวาน
เชิญมาอย่างนาน

¹ สังเห็ด พันธุ์ข้าวที่น่าจะหมายถึงข้าว "สังหยด"

เหวยท่านทั้งปวง

วันนี้ลูกยา	ข้าวสุกแล้วหนา	ข้ามาบวงสรวง
เชิญขวัญแม่กู	มาอยู่ขวัญรวง	อย่าได้เหนียวหน่วง
ข้ามาบานบน		

- 3 -

ขวัญอยู่ในไร่	ร้องเรียกเอาไว้	อย่าได้ฉงน
ขวัญอยู่ในนา	เชิญมาทุกตน	มาสร้างกุศล
ด้วยคนดีหว่า		

แม่โพสพเจ้า	อย่าได้สร้อยเศร้า	เชิญแม่กูมา
มาอยู่ขวัญเสียด	อยู่ขวัญรวงข้า	ชมเครื่องบูชา
นานาหลายพรรณ		

เงินทองแก้วแหวน	ผูกมือถือแขน	เอาโคโคขวัญ
งัวดินแมงดา	กุ่มปลาหลายพันธุ์	เชิญมาทั้งนั้น
รับเครื่องสังเหวย		

เสวยแล้วแม่เจ้า	เข้าสู่ขวัญข้าว	เข้าสู่ขวัญเอย
เชิญขวัญแม่มา	เชิญมาแม่เอย	ให้แม่ทราชมเชย
สู่ห้องพระคลัง		

วรรณกรรมทำขวัญข้าวที่ยกตัวอย่างมานี้ เป็นตัวอย่างที่มีคุณค่าทางด้านคำประพันธ์อยู่มากทีเดียวถ้าเปรียบเทียบกับบทอื่นๆ ที่ยกมาข้างต้น โดยเฉพาะในตอนที่สอง ซึ่งเรียงร้อยเล่นเสียงเล่นคำได้ไพเราะและได้อารมณ์ สรรอากาศพริ้วสร้างคณางค์มาบรรยายพันธุ์ข้าวหลากหลายชนิด นับว่าเหมาะเจาะมาก หลังจากสวดบททำขวัญแล้วหมอฟีรพรมน้ำมนต์ห้องข้าวเพื่อเป็นมิ่งเป็นขวัญก็ถือว่าจบพิธี

ภูมิปัญญาหรือสารัตถะจากพิธีกรรมทำขวัญข้าวบางเรื่องซ้ำซ้อนกันอยู่กับพิธีผูกข้าวซึ่งได้วิเคราะห์ไปแล้ว... ที่ควรที่จะเพิ่มเติมก็คือ เป็นข้อมูลและเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์พันธุ์ข้าว ซึ่งค่อนข้างชัดเจนมาก ทั้งนี้ประเด็นที่เป็นจุดเน้นสำคัญที่สุดของการทำ

ขวัญข้าวก็คือการเชิญข้าวเข้าสู่ขวัญตั้งบทเชิญขวัญส่งท้ายสู่ห้องพระคลังที่ว่า “เสวยแล้วแม่เจ้า เข้าสู่ขวัญข้าว เข้าสู่ขวัญเอยเชิญขวัญแม่มา เชิญมาแม่เอย ให้แม่ทราชมชเย สู่ห้องพระคลัง” ข้อความนี้เน้นว่าเป็นหัวใจของการทำขวัญข้าวโดยแท้

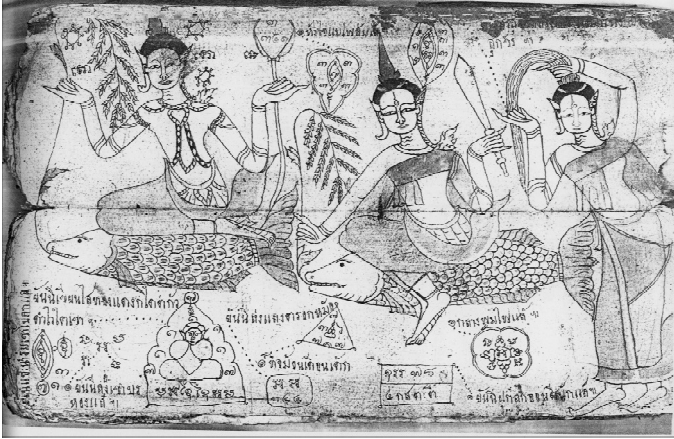
เชิญข้าวสู่ขวัญก็คือ การกำหนดให้ข้าวมีค่าประดุจเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อบวงสรวงและตั้งจิตอธิษฐานไว้อย่างไร ก็จงรักษาให้เป็นไปตามนั้น จะละเมิดมิได้ เมื่อยกข้าวขึ้นสู่ความเป็น “แม่” ก็ต้องเคารพยึดมั่นเป็นแม่จริงๆ แล้วแม่ก็จะคุ้มครอง ให้ผลประโยชน์ ให้ทุกอย่างที่แม่จะพึงให้ได้ ตัวอย่าง เมื่อเชิญแม่หรือขวัญมาอยู่ที่เสียด (เชิญแม่กุมมา มาอยู่ที่เสียด) ก็ต้องรักษาให้เมล็ดข้าวมีขวัญอยู่สมบูรณ์ จะเอาจุกแม่ (จุกข้าว) ออกจากเมล็ดให้ “เสียขวัญเมล็ดข้าว” ก็แสดงว่าไม่เคารพแม่จริง แม่ก็ให้ประโยชน์ลูกอย่างสมบูรณ์ไม่ได้

การยกข้าวขึ้นสู่ขวัญ หรือทำขวัญข้าว จึงเป็นทุนทางสังคมที่เป็นขุมลายทางสูงค่า ซึ่งถ้าไม่เพิ่มทุนก็จะเสื่อมสิ้นไปไม่นานนัก

บทส่งท้าย

ต่อไปนี้เป็น บางประเด็นของเนื้อหา “แม่โพสพ: ทุนทางสังคมกับความหมายที่เปลี่ยนไป” ที่ยังคงหลงอยู่บางแง่มุม และบางประเด็นต้องการความสมบูรณ์ทางสารัตถะเพิ่มขึ้น

1. การทำขวัญข้าว มีบางท้องถิ่นใช้ยันต์หัวใจแม่โพสพมาปิดไว้เพื่อให้พิธีกรรมดูขลังยิ่งขึ้น แต่ถ่าพินิจ (ตามภาพ) แล้วจะเห็นว่าธรรมชาตินั้น เชื่อมโยงกันอยู่ หลอมรวมกันแล้ว จึงจะเป็น “หัวใจ” ที่สมบูรณ์ ดังเช่นยันต์นี้จะมีแม่โพสพถือรวงข้าว ทรงปลาเป็นพาหนะแหวกว่ายแหล่งน้ำ แล้วมีแม่ธรณีคอยบีบมวยผมให้ความชุ่มชื้นแก่แผ่นดินอยู่เบื้องหลัง แสดงว่าหัวใจของข้าวนั้นต้องหล่อเลี้ยงด้วยดินและน้ำเกื้อกูลกัน จะไม่รักษาไว้ทั้งสามสถานะก็คงเป็นหัวใจที่อึมเิบไม่ได้แน่นอน เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาในเชิงวัฒนธรรมนั้น จะต้องดูบริบทให้ครบถ้วนแล้วยึดโยงเข้าด้วยกันอย่างผสมกลมกลืน ซึ่งก็จะส่งผลให้เพิ่มทุนทางสังคมได้อย่างยั่งยืน

ยันต์หัวใจแม่โพสพ

ที่มา : หนังสือบุด (สมุดข่อยวัดโกลาจุฬามาศย์ จังหวัดกระบี่)

2. เรื่องความศรัทธาต่อลัทธิศาสนา ก็เป็นอีกกรณีหนึ่งที่ต้องทำความเข้าใจ โดยยึด ภูมิปัญญาดั้งเดิมมาสร้างมูลค่าเพิ่มเพื่อสมานฉันท์ ภูมิปัญญาระหว่างพุทธกับพราหมณ์ นั้นผสมกลมกลืนมาตั้งแต่พุทธกาลแล้ว

ศาสนาพราหมณ์ เคยมีความศรัทธาต่อการบวงสรวงภูตผีและเทวดา แม้ทำกุศล อุทิศให้บรรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว ก็ต้องทำผ่านทางภูตผีและเทวดา เพื่อให้ส่งต่อ เมื่อ ศาสนาพุทธอุบัติขึ้นมาในท่ามกลางกระแสพราหมณ์ พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงปฏิเสธการ ทำบุญอุทิศแก่เปตชน แต่ทรงแนะนำให้ทำบุญอุทิศผ่านพระสงฆ์ที่ได้ชื่อว่าเป็นเนื้อนาบุญ แล้วพระสงฆ์จะอนุโมทนาให้บุญนั้นสำเร็จแก่เปตชน โดยผลปลายทางนั้นตรงกัน แต่ต้น ทางของพุทธจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลที่เห็นชัดเจนมากกว่า ซึ่งในชั้นหลัง พราหมณ์ก็ ยอมรับในวิธีนั้น ในที่สุดก็ผสมกลมกลืนกันได้

ในสมัยสุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้นๆ การแรกนาขวัญเป็นเรื่องของพราหมณ์ล้วนๆ แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ได้ นำเอาพิธีกรรมทางพุทธเข้าไปผสมผสาน จึงทำให้เกิดทั้งพิธีมงคล อันเป็นพิธีพุทธ และ จรดพระนังคัลแรกนาขวัญซึ่งยังคงเป็นเรื่องของพราหมณ์อยู่ แต่ก็ผสมผสานกันอยู่โดยที่

ไม่มีรอยร้าวฉานแต่ประการใดคงได้แสดงข้อมูลไว้แล้วว่า การทำขวัญข้าวของบางท้องถิ่น พอเสร็จพิธีก็จะใช้น้ำมนต์ประพรมห้องข้าว เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ขวัญข้าว น้ำมนต์นั้นก่อน พระสงฆ์ท่านเจริญพระพุทธรมนต์ ก็ต้องตั้งสวด คืออัญเชิญเทวดามาร่วมชุมนุมอยู่ในพิธี ซึ่งเป็นวิถีของพราหมณ์ แต่หลังจากนั้นพระสงฆ์ท่านก็เจริญพระพุทธรมนต์เป็นบทพระปริตรซึ่งเป็นวิถีของพุทธ เพราะฉะนั้นในน้ำมนต์หนึ่งนั้นจะรวมเอาพุทธกับพราหมณ์ไว้ อย่างละครึ่ง แต่ไม่เคยปรากฏว่าจะมีใครเคยเอาน้ำมนต์ไปเททิ้ง เพราะสาเหตุดังกล่าว

อุดม หนูทอง ได้เคยแสดงทัศนะในประเด็นนี้ไว้สั้น ๆ กระชับและได้ใจความว่า **“ภูมิ ปัญญาระหว่างพราหมณ์กับพุทธนั้น เป็นการรวมขอมที่หล่อเลี้ยงสังคมมาโดยตลอด”**

ประเด็นนี้อาจเป็นรูปแบบภูมิปัญญาที่ควรจะเป็นทุนทางสังคมในการสร้าง มิตรไมตรีระหว่างศาสนาที่กำลังแสวงหาสมานฉันท์อยู่ในปัจจุบัน

3. มีกรณีที่น่าสนใจประเด็นหนึ่ง คือ **การบริหารจัดการข้าว** ในปัจจุบัน ซึ่งเป็น เรื่องระดับชาติ เพราะเป็นนโยบายของรัฐบาล ที่มีอยู่สองวิธี คือ **การประกันราคาข้าว** และ **การจำหน่ายข้าว** โดยวิเคราะห์แล้ว เห็นว่าไม่น่าจะยึดโยงกับภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่ก็ ถือว่าเป็นการบริหารจัดการที่เป็น “ทางหลัก” หรืออาจเรียกว่า “กระแสหลัก” ก็ได้ ซึ่งจะไม่ กล่าวถึงแต่ละวิธีว่า ดีหรือไม่ดีอย่างไร เพียงขอเสนอ “ทางเลือก” ที่เห็นว่ายึดโยงอยู่กับภูมิ ปัญญาชาวบ้านชัดเจน คือ วิธีการ “จำแนกพันธุ์ข้าว” ซึ่งในตำนานแม่โพสพที่อ้างถึงไป แล้วว่ามีอยู่ 109 พันธุ์ (ทั้งร้อยเก้าชื่อ มีในคัมภีร์กล่าวไว้ทั้งนี้มีแต่ก่อนมา)

109 พันธุ์นี้ ปรากฏอยู่ในตำนานของจังหวัดสงขลาของท้องถิ่นอื่น มีจำนวนต่าง ออกไป ซึ่งวิเคราะห์ว่ารวมหลายๆท้องถิ่น อาจมีหลายร้อยพันธุ์ก็ได้ หรือถ้ารวมทั้งประเทศ ก็คงมีพันธุ์ข้าวนับพันชนิดแน่นอน ซึ่งถ้าเอาพันธุ์ข้าวหลากหลายชนิดที่จำแนกไว้มาแยก สรรพคุณการนำไปปรุงเป็นอาหารรับประทาน ที่โบราณเคยทำกัน เช่นถ้าทำข้าวยาคูลูก, ข้าวยา“น้ำเคย” หรือทำแป้งข้าวหมาก ก็จะใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมต่างชนิดกันเป็นต้น

เคยชมรายการโทรทัศน์ คนปรุงอาหารชาวเกาหลีทำเต้าหู้ทอดสองน้ำมัน พร้อม ปรุงน้ำจิ้มพิเศษแล้วรับประทานกับข้าวต้มซึ่งใช้พันธุ์ข้าวชนิดหนึ่ง ที่ผู้ดำเนินรายการกล่าว ว่ามีเพียงชนิดเดียวเท่านั้นที่รับประทานกับเต้าหู้ทอดดังกล่าวแล้วจะได้รสชาติที่ดีที่สุด

เอาพันธุ์ข้าว ที่มีรสชาติต่างกันมาทำวิจัยจำแนกสรรพคุณว่า พันธุ์ใดเหมาะกับการปรุงอาหารคาว หวานหรือเครื่องต้มแบบใด แล้วส่งเสริมให้ปลูกออกสู่ตลาด ข้าวหลายชนิดก็จะมีราคา พร้อมทั้งมีคุณค่าเพิ่มขึ้น น่าจะดีกว่าส่งเสริมอยู่เพียงบางชนิดพันธุ์ ดังเช่นข้าวสังหยด เป็นต้น ที่มีแนวโน้มว่าราคาจะต่ำลง เพราะมีปริมาณที่มากขึ้น

การบริหารจัดการข้าว “ทางเลือก” นี้ ถ้าสัมฤทธิ์ผลในระดับหนึ่ง ต่อไปอาจนำไปเป็น “ทางเลือก” ปรับเป็นนโยบายของชาติก็ได้ เพราะเป็นวิถีที่สอดคล้องกับการวิจัยอันตั้งอยู่เป็นพื้นฐานของวิถีธรรม ซึ่งเป็นหนึ่งใน 7 ของกระบวนการโพชนงค์ที่กล่าวแล้ว ในหัวข้อที่เรียกว่า “ธรรมวิจัย”

(4) บทความนี้ เน้นหนักไปทางสารัตถะที่แทรกแฝงในพิธีกรรม ไม่ค่อยจะเน้นเนื้อหาตรงเกี่ยวกับความเชื่ออันเร้นลับ ซึ่งบางครั้ง สังคมก็ต้องใส่ใจทางด้านนี้ไว้บ้าง โดยเฉพาะในแง่มุมมองที่เชื่อมโยงกันได้

นาข้าวของชาวนาคณหนึ่ง ที่ได้ไปพบเห็นมาจริง ๆ อาจชวนให้คิด โดยละเอียดจากอุปาทานว่า เป็นนาข้าวที่อองกามกว่าแปลงนาที่อยู่ใกล้เคียงและให้ผลผลิตสูงกว่านาอื่น ๆ ในเมื่อเจ้าของนาแปลงนี้ ได้ใช้กระบวนการภูมิปัญญาที่มีแม่โพสพเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็อาจจะต้องหาความเชื่อมโยงว่า มีพลังอะไรที่แฝงอยู่นอกเหนือจากอุปเท่ห์หรือกุศโลบายหรือไม่ ก็ต้องสืบค้นกันต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ชวน เพชรแก้ว. (ม.ป.ป.). วรรณกรรมปฏิทัศน์ ในภูมิปัญญาวรรณกรรมทักษิณ. :

ม.ป.ท.

ทองคำ พันนัทธี. (2536). การทำนาด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านแบบโบราณ. กรุงเทพฯ

: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

พญอม จันนิม. (2548). การเลี้ยงสัตว์ของพระเจ้า. ระเบียบ : กลุ่มเกษตรกร เลี้ยงสัตว์

ตำบลหนองทะเล.

พญอม จันนั่ม. **ปริวรรตวรรณกรรมพิธีกรรม ใน บทวิทยุกระจายเสียงสถานี**

วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดกระบี่ เมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม 2549.
พุทธทาสภิกขุ. (2549). **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**. (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ :
สุขภาพใจ.

พระวิสุทธิญาณ.(2539). **พุทธประวัติสังเขป**: (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2547). **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมพินิจ**. กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อุรุดินทร์ วิริยะบุรณะ. (2507). **ประเพณีไทยฉบับพระมหाराชครู**. กรุงเทพฯ : สำนัก
ราชครู.

หนังสือบุด (สมุดช้อย) (ม.ป.ป.). วัดโศกาจุฬามาศย์, กระบี่.

หนังสือบุด (สมุดช้อย) (ม.ป.ป.). สงขลา.

บุคลากรกรม

คลื่น แก้วสะอาด. (2551). (ผู้ให้สัมภาษณ์) พญอม จันนั่ม (ผู้สัมภาษณ์) ที่ทำการกลุ่ม
วิสาหกิจชุมชน อสม.ไชยา ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี, เมื่อ
วันที่ 19 กันยายน.

ตริก ปลอดฤทธิ์ (2552). (ผู้ให้สัมภาษณ์) พญอม จันนั่ม (ผู้สัมภาษณ์) ศูนย์ศิลปะภูมิ
ปัญญาไทย ตำบลโคกยาง อำเภอเหนือคลอง จังหวัดกระบี่, เมื่อวันที่ 27
กันยายน.

นิยม หาญชนะ. (ม.ป.ป.). (ผู้ให้สัมภาษณ์) กลิ่น คงเหมือนเพชร (ผู้สัมภาษณ์) ที่ทำการ
กำนันตำบลกระบี่น้อย อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่.

อุดม หนูทอง. (ม.ป.ป.). (ผู้ให้สัมภาษณ์) พญอม จันนั่ม (ผู้สัมภาษณ์) มหาวิทยาลัยราช
ภัฏสงขลา จังหวัดสงขลา.